

Муди ал-Рашид

МЕЖДУ ДВЕ РЕКИ
ДРЕВНА МЕСОПОТАМИЯ
И НАЧАЛАТА НА ИСТОРИЯТА

София, 2025

Преводът е направен по изданието:

Moudhy Al-Rashid

BETWEEN TWO RIVERS

Ancient Mesopotamia and the Birth of History

First published in English by Hodder Press, an imprint of Hodder & Stoughton Limited,
an Hachette UK company.

Copyright © Moudhy Al-Rashid, 2025

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Мария Кондакова, превод, 2025

ISBN 978-619-01-1612-7

Муди ал-Рашид

МЕЖДУ ДВЕ РЕКИ

Древна Месопотамия
и началата на историята

Превод от английски
Мария Кондакова

Съдържание

Увод.	Месопотамия има значение	9
Глава 1.	Един древен музей и историята на историята.....	19
Глава 2.	Глиненият барабан	33
	„Тук е началото на първото писано слово“	
Глава 3.	Тухлата на Амар-Син.....	55
	Градивните елементи на Древна Месопотамия	
Глава 4.	Фрагментът от статуята на цар Шулги	71
	Как да бъдеш добър цар	
Глава 5.	Училищните таблички	91
	Четене, писане и смятане в Древна Вавилония	
Глава 6.	Конусът на Кудур-Мабук.....	107
	Разговори с небето и раждането на науката	
Глава 7.	Граничният камък.....	131
	Роби и писари, тъкачи и съпруги	
Глава 8	Главата от боздуган.....	153
	Изкуството срещу реалността на войната	
Глава 9.	Енигалди-Нана.....	171
	Принцеса, жрица и музеен уредник?	
Епилог.	Между нас и тях.....	189
Благодарности.....		193
Избрани артефакти, споменати в книгата.....		195
История на Древна Месопотамия, хронологична таблица.....		197
Библиография.....		199
Бележки		215
Показалец.....		231
За автора.....		237

ana labbī libbīya
На моите лъвчета

Увод

Месопотамия има значение

На около 30 метра над разпръснатите руини на град Ур, който някога се намирал на устието на р. Ефрат сред пясъчните простори на днешен Южен Ирак, се издига висока стъпаловидна пирамида. Лъкатушните води на реката променили курса си преди хилядолетия и на жителите на Ур не им оставал друг избор, освен да напуснат пресъхналия град. Сред останките от това древно селище, под сянката на пирамидата, лежат развалините на малък дворец, построен за една принцеса преди повече от 2000 години. През тези хилядолетия по-голямата част от Ур е останала скрита под земята; едва след старателно проведени разкопки мястото започва да излага множеството си древни тайни.

Когато копачите започнали да разкриват двореца на принцесата през 20-те години на XX в., те се натъкнали на привидно обикновена стая с изронен, но иначе запазен тухлен под. Този под бил затрупан от дебели пластове прах и древни отломки, затова археолозите първоначално се съмнявали, че ще открият и една-единствена следа от отдавна изчезналите обитатели. За няколко дни все пак успели да разчистят достатъчно голяма част от отломките и стигнали до забележителна сбирка от артефакти. Останали обаче озадачени от това, че всеки от намерените предмети бил от различна епоха от миналото на Ур, а не датирали всички от времето, когато бил построен дворецът. Защо тези привидно случайно събрани предмети, чиито датировки се разминавали със стотици години, се намирали на едно място, в едно помещение? Хората, заети с разкопките, били изправени пред археологическа загадка.

Археологическите разкопки започват винаги от повърхността. Когато мястото е стояло непокътнато дотогава, земята изглежда издута като корем, бременен с възможности. Възможно е само някоя счупена тухла, нащърбено парче керамика и петънца от битум да загатват какво се намира под пластове пясък и пръст. Точно тези признаци обаче показват, че земната могила (*тел* на арабски) не е геоложка особеност на терена. Тя не е хълм или нещо друго, което стои там открай време; под тази невзрачна купчина пръст се крият множество истории, които времето е погребало.

На една вечеря преди много години мой бегъл познат, адвокат, ме попита защо трябва да *копаем*, за да открием археологически находки. Като че ли ми беше малко сърдит за това, че археологията не е лесна област. Защо сградите не са на повърхността? Защо материалът е толкова дълбоко под земята и е толкова трудно да стигнем до него? Честният отговор на всеки въпрос в този разговор, който все повече заприличваше на кръстосан разпит, беше един и същ: заради хората. Навсякъде, където има хора, се натрупват в пресован вид техните отпадъци. Върху основите на стара полуразрушена къща се изгражда ново глинено жилище, счупените парчета от вещите на обитателите остават погребани под новата постройка или с времето се разпиляват по пътя отвън; върху този път поставят нова настилка, с няколко сантиметра по-висока от предишната, и това се повтаря отново и отново, като запазва на място следи от хората, обитавали всеки от пластовете.

В случая с Ур отлаганията стигат до 20 метра под видимите белези на повърхността, загатващи за цивилизация. Археолозите обичат точно този вид боклуци. Пет хиляди години след днешния ден някой археолог може да пресее съдържанието на моя контейнер за смет и да открие там безупречни опаковки от „Амазон“, капаче от кофичка с йогурт и празен пакет от кучешки лакомства. И може да стигне до изводите, че съм имала поне едно домашно куче, че не съм имала непоносимост към лактоза и че съм почитала божество на име Амазон, чиято иконография е включвала изображение на усмивка със стрела в единия край (или според комика Джими Кимъл стилизиран пенис). Можете да научите много за една култура от нещата, които принадлежащите към нея хора изхвърлят, и причината, поради която се налага да копаем, са именно пластовете, образувани в резултат от това.

Някои паметници обаче се издигат толкова високо, че остават недосегаеми за това натрупване на отломки от живота на отдавна починали хора. В случая с Ур стъпаловидната пирамида, наречена зикурат, така и не е изчезнала напълно под пръстта, както е станало с голяма част от града. Хилядолетия след като са били положени първите тухли от градежа ѝ, тя продължавала да се издига нагоре, докато по-незабележителните сгради оставали погребани на нивото на нейните основи.

Дворецът на принцесата бил построен в сянката на пирамидата през VI в. пр.Хр., епохата, в която живеела тази принцеса, а Ур бил процъфтяващ град в района Месопотамия – име, което на гръцки означава Междуречие, тъй като областта обхващала мястото между две реки, бързотечната Тигър и ленивата Ефрат. Названието на областта на арабски, *bilad bein al-nahrein* – „земята между две реки“, – също препраща към Тигър и Ефрат, като подчертава значението на тези животворни водни басейни за множеството древни цивилизации, които са възниквали и загинали тук през хилядолетията.

Само че докато дворецът датира от VI в.пр.Хр., всички открити в стаята предмети са от различни и много отдалечени помежду си епохи. При разкопките бил намерен малък обелиск от тъмен камък, датиращ от около 1400 г.пр.Хр. – близо хилядолетие преди изграждането на двореца. В камъка са изсечени изображения на различни божества, символи и митични чудовища; той съдържа описание на имуществото на отдавна умрял градски жител и е нещо като илюстриран каменен документ за собственост. На друго място в стаята е открит още по-стар предмет, глинен конус, покрит с характерните знаци на клиновидната писменост, използвана някога в цяла Древна Месопотамия. Надписът, издълбан около 1900 г.пр.Хр., увековечава строителната дейност на някой си Кудур-Мабук, който посветил на боговете извършените от него подобрения. Археолозите открили и други предмети от същата епоха – няколко глинени плочки, изписани с разкривения почерк на деца – типични училищни упражнения, издълбани в глината. С напредването на работата екипът намерил и част от статуя на цар, който според наличните данни е управлявал около 2100 г.пр.Хр., както и кръглата гранитна глава на оръжие, подобно на боздуган, което явно датира отпреди глинения конус и скулптурния фрагмент. Как са попаднали тук тези неща, при положение че хилядолетия делат създателите им от местата, където предметите са се озовали накрая? Какви обстоятелства биха могли да доведат до събирането на подобна група разнородни предмети под един покрив?¹

Това е все едно да намерим скулптура на гръцкия бог Зевс редом с бронзови ислямски монети, изсечени от някой халиф от XVII в. в замък, построен от кръстоносците в Йордания, или да открием римски нож заедно с келтски монети сред развалините на някой средновековен манастир в Англия. Както обясних на любопитния адвокат, археологическите обекти са като торта с разноцветни пластове, всеки от които представлява различен период във времето: отгоре е най-новият, отдолу – най-старият. Ако тези предмети бяха останали да лежат недокоснати на нивото, което им отговаря хронологично, те щяха да бъдат погребани под натрупаните отломки много по-дълбоко от запазения под на стаята в малкия дворец в съответстващия им пласт от „тортата“. Само че там, където се намирали, те били не на своето място и извън своето време – по-скоро черга, съшита от кръпки, отколкото торта на пластове. Археолозите, които извършвали разкопките през 20-те години на XX в., озадачени се питали какво може да означава това.

Някои обяснения не звучат толкова сензационно, колкото други. Археологията е несвършена и някои от по-старите предмети, намерени сред отломките, може да са попаднали и да са се запазили там по случайност. Някъде подовата настилка може да е била нарушена точно по такъв начин, че да разкрие нещо от по-рана епоха, погребано по-дълбоко, или някоя стена от стар, упо-

трябяван материал може да е пропаднала. Друга възможност е стаята да е била предназначена за склад, където са събирали и съхранявали артефакти, открити в основите на сградата или в околностите ѝ. В края на краищата жителите на Месопотамия през VI в.пр.Хр. вече са имали зад себе си хилядолетна история, над която да размишляват.

Древна Месопотамия и нейните градове като Ур през Античността били дом не на една-единствена цивилизация, а на различни народи и култури. Шумерите, вавилонците и асирийците били сред хората, които населявали Междуречието и районите около него преди хиляди години, така че целият регион е покрит с дебели пластове останки от минали цивилизации. По времето, когато бил построен дворецът на принцесата, Ур несъмнено е бил един от най-важните сред тези множество градове през тази много дълга история. Обитаван без прекъсване в продължение на близо три и половина хилядолетия, градът обхваща район най-малко от 120 хектара – над два пъти по-голям от Ватикана, – но в най-разширените си граници може да се е простирал върху 500 хектара*, което е около 1,5 пъти колкото размера на Сентръл Парк в Ню Йорк.² Той сигурно е бил голямо културно средище и жизненоважно пристанище на днешния Персийски залив по време, когато крайбрежната линия се е връзвала по-навътре в материка, отколкото днес.

Археолозите от 20-те години на XX в., разбира се, знаели за тази дълга история и вероятно са имали това предвид, когато най-сетне открили сред отломките нещо, което да им помогне да осмислят загадъчния сбор от предмети. Отговорът, който търсели, им бил даден от една цилиндрична глинена буца, достатъчно малка, за да се побере в човешка длан, и покрита с клинописни знаци. Те били убедени, че са открили първата в света табелка към изложбен експонат и по същата логика – първия музей в света.

Някой наскоро ме попита защо хората днес трябва да се вълнуват от Древна Месопотамия и мозъкът ми откликна с услужливия рефлекс, с който реагира, когато в главата ми нахлуят много мисли едновременно. Просто застина. Защо трябва да се вълнуваме от региона, който ни е дал първите световни образци на неща като писмеността и колелото?

В продължение на хилядолетия цивилизациите на Древна Месопотамия споделяли първата известна писменост, клинописа, наречен така заради клиновидната форма на знаците, които използва. Благодарение на тази ранна писме-

* Приблизително колкото Велики Преслав на българския цар Симеон през IX–X в. – Б.пр. [Всички бележки, без изрично упоменатите, са на автора.]

ност ние знаем толкова много за хората, които са живели и умирали в тази част от света, а нейното зараждане бележи повратен момент в човешката история. Преди клиновидното писмо да започне да съхранява моменти от живота на жителите на Древна Месопотамия, хората оставяли след себе си множество неща, които ни позволяват да вникнем в живота и ценностите им. Както от най-минималните каменни сечива и фрагменти от керамика, така и от мегалитите, които може някога да са изпълнявали функциите на първите храмове в света, можем да научим много за обитателите на далечното минало. Писмеността добавя цяло ново измерение към това, което можем да научим за тях, и то от *собствениците им думи*. Тя бележи началото на писаната история, на прехода от т.нар. праистория (остарял термин за времената от предписмения период) към началото на „историята“ – момента, когато хората са започнали да записват нещата.

За някои клинописното писмо бележи раждането на „историята“ според това разбиране за нея. Лично аз смятам, че всичко преди нас е история, писана или не, но клинописът наистина бележи раждането на историята в определен важен смисъл. Писането дало възможност на хората от Древна Месопотамия да започнат да записват собственото си минало, да обличат в думи колективната памет за хора, места и събития. Те съставяли списъци на царете си, някои от тях толкова древни, че за тях са останали само легенди, и увековечавали паметта за войните си. Те са оставили и първите сурови данни за икономическата история под формата на банални разписки, както и внимателно обмислени разкази за своите дела, предназначени за бъдещите поколения. От писмеността се родили писмени документи за миналото им, включително дори за епохи, които са толкова древни, че за тях не е останала никаква памет – прастаро минало, населявано от божества и от по-ранна версия на човечеството, месопотамска „праистория“ на живота в Междуречието. В този смисъл раждането на клинописа е също и раждане на историята.

Клинописът пази сведения за почти всички аспекти на живота в Древна Месопотамия. Тази писменост от клиновидни знаци съхранява данни за повратни моменти в историята, например някои най-ранните форми на дипломатическа кореспонденция (в която участва и прочутото момче цар Тутанкамон) и смъртта на Александър Велики. Наред с тези повратни точки документите съдържат следи от всекидневието на хората: сложна математика, избягване на данъци, кавги между съпрузи, присъствието на акушерка при раждането на момче и хороскоп, който чертае подемите и спадовете в съдбата на дете, родено през април 263 г.пр.Хр.^{*3} Можем да прочетем писмо, в което една принцеса

* Хороскопът на момченцето му отрежда доста мрачно начало на живота, съпътствано от финансово разорение и невярна жена, „която хората ще съблазняват в негово присъствие“, но предвижда положителен обрат за него, след като навърши 36 години.

съветва своята зълава да си пише домашните, или учебник по астрономия, отразяващ наблюдения на лунни затъмнения, или цилиндър от лапис лазули, който увековечава името на шумерска царица, както и безброй рецепти за пиво. Този произволно съставен списък едва се докосва до една смътна частица от повърхността на голям айсберг. В действителност не е за вярване колко много можем да научим за хората, живели в Древна Месопотамия.

От разказите и кратките откъслечни сведения, запечатани в глина, знаем, че тези древни хора не са се различавали кой знае колко много от когото и да е от нас. В една прекрасна вавилонска лютчина песен виждаме родител, който отчаяно се опитва да приспи плачещо бебе:

*Мъниче, ти живя в мрака,
но светлото слънце дочака.
Защо плачеш, детенце мое?
Какво ти отне покоя?⁴*

Двете с дъщеря ми се разболяхме от Ковид в началото на 2021 г. и аз си спомням как я държах в прегръдките си посред нощ, докато и двете горяхме от треска. Тя беше само на осемнайсет месеца и аз нежно припях *Twinkle Twinkle Little Star* в пълната тъмнина на стаята ѝ. Тя беше истинско чудо, бебето, което никога не бях мислила, че ще имам, и затова дори такива тъмни и трескави нощи ми се струваха като дар с горещата ѝ бузка, опряна на рамото ми, и лекия ѝ дъх върху шията ми. Тази лютчина песен ми напомня, че ние много отдавна пеем на дечицата и бебетата, които не могат да заспят.

Счупено парче глина е запазило част от история за вавилонски ученици, които били на изпит в училище приблизително по същото време, когато бил построен дворецът на принцесата в Ур. Представям си ги как се въртят на дървените си скамейки с влажни плочки и тръстикови писци в ръцете. Дори днес, хиляди години по-късно, е трудно да останем безучастни към напрежението, което са изпитвали. „Недей постоянно да се страхуваш, не допускай гърлото ти да се свива – съветва техният учител. – Устата ти не трябва да е пълна с оплаквания, вниманието ти не трябва да е насочено към вратата.“⁵ Подобни моменти остават вечно живи, запечатани в малките клиновидни знаци върху глината, от които историците сглобяват едно цяло, за да може чрез тях да чуем как говорят хората от Древна Месопотамия. Миналото може да е като чужда страна, но тези моменти сякаш не са толкова далече. Нямаме чувството, че се отнасят за чужденци.

Клинописът ми напомня, че ако мога да намеря нещо общо с някого, който е живял преди много повече от 2000 години, тогава със сигурност мога да намеря нещо общо с почти всеки, който живее в наше време. Клинописът напомня

за всички големи и малки неща, които споделяме в общата си принадлежност към човечеството. Ние сме нещо повече от сбора на нашите различия.

Най-ранните клинописни таблици са от град Урук недалеч от Ур и са написани около 3350 г.пр.Хр., приблизително по времето, когато навярно е бил построен Стоунхендж, и седем века преди да бъде издигната Голямата пирамида в Гиза. В другия край на хронологичната линия най-късната табличка с клинопис, за която знаем, е астрономически алманах от 79–80 г. сл.Хр. и също е открита в Урук. Този широк интервал от време дава представа и за огромния мащаб на историята, за която говорим, когато става дума за Месопотамия. Благодарение на трайната природа на глината стотици хиляди подобни плочки, покрити с клинописни знаци с формата на миниатюрни триъгълни пирамиди, са оцелели през хилядолетията, които делят древните им създатели от съвременните им читатели. Тези съвременни читатели обаче трябва доста да се потрудат, за да разберат за какво се разказва в запазените текстове. Налага се да възстановим историята на Древна Месопотамия от изронени фрагменти, пръснати в многобройни музеи и сбирки. Дори когато счупените парченца глина си съответстват и при съединяването им могат да разкажат донякъде свързана история, все пак остават големи празнини, а безброй други плочки лежат заровени под неразкопаните могили в съвременните Ирак и Сирия. Все едно се опитваме да сглобим пъзел от милиони елементи, част от които липсват, без да разполагаме с цялото изображение, от което да се водим.

Повечето от тези плочки, счупени или не, биха се побрали лесно в дланта на ръката ви, но някои са миниатюрни като палец, а има и по-големи, с размерите на лаптоп. Ако се вгледате достатъчно отблизо – имам предвид наистина отблизо, – може да видите паралелните вдлъбнатини от заострения тръстиков писец, притиснат към глината, за да остави клиновиден отпечатък. Въпреки че понякога сравняват това писмо със следи от кокоши крака, аз откривам красота в неговите геометрични форми, а още повече – в неизброимите истории, които то ни разказва за хората, живели и умирали край бреговете на Тигър и Ефрат преди хилядолетия.

За пръв път узнах за клинописа в неловката възраст преди пубертета на един урок по история в моето начално училище в Саудитска Арабия, а малко повече от 12 години по-късно той влезе отново в живота ми, до голяма степен случайно. Беше ми хрумнало да кандидатствам право и разпращах документите си с тази цел. Тогава се случи така, че започнах да посещавам едноседмичен курс в Лондон на тема книгите в древността. Дватама с малкия ми брат трябваше и без това да се отбием в Лондон, докато пътувахме от Източното крайбрежие на Америка (където и двамата живеехме тогава) към родината си в Близкия изток. Решихме да превърнем еднодневния престой в Лондон в седмичен, затова като всеки нормален човек на двайсет и няколко години импулсивно се записах на

интензивен курс, озаглавен „Книгата в древния свят“, без да очаквам, че това ще промени живота ми.

През първия ден енергичен мъж в лилав костюм от рипсено кадифе и с бяла брада до гърдите ни разведе из две зали в Британския музей. Името му беше Ървинг Финкъл. Той почука с пръст обезпокоително силно по една от стъклениите витрини, за да ни покаже глинена табличка с приблизителните размери на ръката му. Рисунката върху малката буца изсъхнала глина изглеждаше като кръг, от който се подаваше снопче триъгълници, прорязани тук-там от късите очертания на миниатюрни триъгълни знаци.

Финкъл ни разказа как решил нещо подобно на глинен пъзел, като залепил отчупено парченце от този предмет; така помогнал да се разкрие карта на Вавилония и Асирия от птичи поглед – империи, пресечени от реките Тигър и Ефрат и заобиколени от море (кръгът от изображението), с разположени около тях осем митични области (триъгълниците). Тази карта, както разбрах по-късно, разказваше дълга и незавършена още история, която започва от нейния създател в Древна Месопотамия и получава нов живот хилядолетия по-късно, когато през 1881 г. я открил роденият в Мосул археолог Ормузд Расам. Историята на картата в крайна сметка пресякла пътя на братията британски куратор, който стоеше пред мен и който помогнал да се слобят отново парчетата от нея. Нейната история и историята на Вавилон се разказват наново всеки път, когато схематичната карта на древния град бъде дешифрирана по нов начин (а това е правено много пъти).⁶ Всъщност всеки предмет, който можем да видим днес, разказва подобна история, която може да се проследи от самото му начало в древния свят до момента, когато се е озовал в някой музей – било то в чужбина или по-близо до родното му място.

Сред другите артефакти, които видях в онази лятна сутрин (и които съм посещавала повторно след това), беше трийсетсантиметрово глинено буренце, покрито с чисто изписани клиновидни знаци. Скътан в претъпкана витрина, този бъчвоподобен глинен „документ“ свидетелства за възстановяването на стъпаловидната пирамида в Ур от цар Набонид – последния независим вавилонски владетел и баща на принцесата, живяла в двореца, където през 20-те години на XX в. била открита онази загадъчна колекция от разнородни предмети.

По онова време, когато видях за първи път глиненото буренце на близо 5000 километра от неговата родина, не знаех, че един ден ще се опитам да разкажа историята на онези хронологично несъвместими предмети от двореца на принцесата в Ур, а чрез нея – и историята на Древна Месопотамия. Само няколко часа по-късно обаче знаех, че съм се влюбила в клинописа, и бях готова да зачеркна перспективата да стана юрист, за да разчитам написаното върху глинени таблички през останалата част от живота си.

Освен най-ранната позната писменост в Древна Месопотамия са възникнали и първите градове в света, първите исторически документи, някои от първите произведения на монументалната архитектура и много други неща, които през следващите епохи са предизвикали революционни промени в обществата по света. Предметите, намерени в двореца на принцесата, са обектив, който ни предоставя изключителен поглед върху този толкова важен регион в човешката история. Всяка единица от тази загадъчна сбирка разкрива определен аспект на обществото и културата – от ранното развитие на военното дело до правата на жените и от елементарните принципи на ранния език до сложните отношения с боговете и основите на науката. Във всяка от следващите глави ще използвам по един предмет от колекцията като средство да вникнем в определен аспект от историята на региона. Чрез този набор от вещи, всяка от различна епоха, пред нас ще се разгърне историята на Древна Месопотамия; ще се разкрие как нейните жители са разбирали собствената си история, което ще ни даде възможност да се замислим как ние разбираме нашата.

Идеята за музея и неговото място в историята на Ур заслужава да се обмисли. Първа глава представя тази обстановка от древността и нейното модерно тълкуване. Малкият глинен цилиндър или „глинено барабанче“, в което археолозите виждат първата в света музейна табела, датира от VII в.пр.Хр. и всъщност е описание на друг предмет: кирпичена тухла от 2100 г.пр.Хр. от епохата на цар Амар-Син. Тази „табелка“ възпроизвежда *изключително* древен надпис – древен дори от гледна точка на майстора, изваял глинения цилиндър – който трябва да е бил отпечатан върху тухлата, въпреки че самата тухла не е открита никъде в тази колекция. Във Втора глава чрез изследването на предполагаемата музейна табела и отдавна мъртвия език, на който е написана, ще се запознаем с клинописа като писмена система, с езиците, за които е използвана тази писменост, и със самото раждане на писмената история. В Трета глава ще разглеждаме самата (вече изчезнала) тухла на Амар-Син, което ни въвежда в архитектурата на месопотамските градове, градивните единици на социалните и политическите нововъведения и символичното могъщество, което се таи в скромната тухла. В Четвърта глава останките от статуята на древен цар са повод да повдигнем въпроси за характера на властта, реална и легендарна. Училищните таблички, намерени разпръснати из целия дворец, са като прозорец, който ще ни позволи в Пета глава да хвърлим поглед върху образованието и върху тревогите на ученическия живот. Посредством глинения конус в Шеста глава ще изследваме как хората влизали във връзка с божествените сили и как на свой ред получавали послания от боговете – постоянен диалог, който позволявал на хората да гра-

дят познания и да положат основите на науката. Гравираният каменен обелиск, който ще изследваме в Седма глава, ни дава възможност да разберем, че няма нищо ново в сложните икономически взаимодействия между хора, собственост и печалба. В същата глава ще станем свидетели на историите на хора от най-високата до най-ниската точка в социално-икономическата йерархия – от царски любимец, който получава земя в дар от владетеля, до майка, която се бори за свободата на поробените си деца. В Осма глава ще се убедим, че главата на един прост гранитен боздуган – навярно по-стар от всички други находки от двореца на принцесата – може да ни разкаже много за неща като насилието, войната и смъртта, а също и как хората увековечавали паметта за конфликтите и ги осмисляли.

И накрая, в Девета глава, ще се обърнем и към самата принцеса на име Енигалди-Нана, за която бил построен дворецът, съхранил тези предмети. Принцесата била дъщеря на цар Набонид и последната от дълга поредица върховни жрици, чиято роля била да служат на вавилонския бог на луната, Син. Енигалди-Нана най-вероятно е притежавала значителна светска и религиозна власт в Ур. В тази глава ще открием какво може да ни разкаже Енигалди-Нана за живота на работещите жени в Древна Месопотамия – а също и какво можем да научим за нея от историите на други жени. Дали е правдоподобно предположението, че освен като принцеса и жрица Енигалди-Нана може да се е изявявала и като един вид уредник на този музей на древни предмети? Какво можем да научим от нея за природата на самата история, за това как и защо се занимаваме с история и по какъв начин може да са я използвали принцесата и предците ѝ?

Особено е чувството, когато гледаш или дори държиш автентичен предмет от стари времена. Когато за първи път взех в ръцете си табличка с клинопис, сякаш поех ръката на древния писар, който е държал още влажната тогава глинена плочка, за да отпечата върху нея толкова много клиновидни знаци – а след това тя да остане недокосната хилядолетия наред, преди да бъде изровена, почистена от пръстта и изследвана. Както днешните хора могат да видят нещо ценно в тази връзка с отдавна умрял човек и неговата далечна епоха, така са го виждали и жителите на Древна Месопотамия. Който е събрал на едно място тези разнородни артефакти от различни епохи, е разбирал и се е отнасял почитателно към тяхната древност и към самите предмети. Нима има по-добър начин да установиш връзка с миналото и хората, живели тогава, освен като се опиташ да разбереш как те са установявали връзка със собственото си минало? В тази книга ще изследваме не само историята, но и *историята на историята* в Древна Месопотамия.